

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАЗКИ ЯК МЕТОДУ РОЗВИТКУ ЖИТТЄВОЇ РОЛІ

Одінцова А.М., асистент кафедри загальної та соціальної психології

Херсонський державний університет

У статті наводиться приклад психологічного та психолінгвістичного аналізу казки за розробленим алгоритмом. Представлено авторську типологію життєвих ролей та виділено категорії слів-маркерів, що відповідають кожному типу життєвої ролі.

Ключові слова: *життєва роль, психолінгвістичний та психологічний аналіз тексту.*

В статті приводиться пример психологического и психолингвистического анализа сказки по разработанному алгоритму. Представлена авторская типология жизненных ролей и выделены категории слов-маркеров, соответствующих каждому типу жизненной роли.

Ключевые слова: *жизненная роль, психолингвистический и психологический анализ текста.*

Odintsova A.N. THE PSYCHOLOGICAL POTENTIAL OF FAIRY TALE AS A METHOD OF VITAL ROLE

The article provides an example of psychological and psycholinguistic analysis of fairy tales by the developed algorithm. Author's typology of life roles and highlighted category marker words corresponding to each type of the vital role.

Key words: *a vital role, psycholinguistic and psychological analysis of the text.*

Постановка проблеми. Розвиток особистості значно залежить від можливості людини проявляти себе, свій індивідуальний потенціал, риси свого характеру у суспільстві під час взаємодії з оточенням. Достатній репертуар життєвих ролей дозволяє людині почувати себе комфортно, бути більш відкритою у спілкуванні та у проявах власного «Я».

До змісту розуміння ролі належать як загальні, так й індивідуальні характеристики чи паттерни поведінки. Під загальними якість ми розуміємо властивості, що обумовлені традиціями, культурою та соціальними нормами, під індивідуальними – властивості, що можуть бути ситуативними, або пов'язаними з життєвим шляхом особистості, з її власним розумінням себе і світу.

Аналіз казкового сюжету та образу головного героя дає можливість продіагностувати як загальні (архетипічні), так й індивідуальні риси та

паттерни поведінки, що і характеризують домінуючий тип життєвої ролі особистості.

Аналіз останніх досліджень. У нашій роботі психолінгвістичний потенціал казки реалізується на основі емпіричного дослідження Л. Засекіної, що полягало в обґрунтуванні використання українських прислів'їв і приказок у когнітивно-поведінковій терапії. Казка так само як і прислів'я, приказки та метафори «служує своєрідним сховищем національно-культурної пам'яті та етнічною пам'яткою щодо поведінки у різних життєвих контекстах» [3, с. 107].

Фактор контексту – життєвої ситуації, фрагмента дійсності відповідного соціальним умовам, враховують при психолінгвістичному аналізі будь-якого тексту. За Т. Ушаковим, «текст – це об'єднання засобів, що використовуються в мові (усній та письмовій) забезпечуючи їх послідовність та ставлення до загального сенсу [5, с. 133].

У роботі «Основи психолінгвістичної діагностики: моделі світу в літературі» [1] В. Белянін досліджує текст як опредметнену форму рефлексії особистості та пропонує типологію текстів за критерієм емоційно-сенсової домінанти, що є типологічною характеристикою особистості. На думку науковця, людина, що складає текст описує дійсність через призму власних уявлень, які мають для неї особистісний сенс.

Мета статті – визначити психолінгвістичний потенціал казки як методу розвитку життєвої ролі.

Основна частина. У своїх дослідженнях феномену ролі ми спираємося на визначення яке надав П.П. Горностай, за яким життєва роль – це психологічна роль, яка пов'язана з ідентичністю особистості, життєвим сценарієм, індивідуальністю людини [2].

На основі зіставлення поняття «ролі» з такими поняттями, як «життєва позиція», «життєва лінія», «стратегія життя», «сенс життя» та «життєва перспектива», нами було запропоновано авторську типологію ролей відповідно до концепції життєвого шляху особистості, представлену у вигляді парних конструктів:

– «аксіологічно-змістові» – «аксіологічно-нейтральні» ролі – це тип ролей, пов'язаний із системою цінностей особистості, який дає змогу проаналізувати місце ролі в рольовому репертуарі та характер її виконання;

– «послідовні» – «непослідовні» ролі – це тип ролей, пов'язаний з процесом усвідомлення, що відображає характер планування та виконання ролі;

– «активні» – «пасивні» ролі – це тип ролей, що відображає стратегію життя особистості, та характеризує якість виконання ролі;

– «сміслоутворюючі» – «сміслонейтральні» ролі – це тип ролей, що характеризує значимість виконання ролі для досягнення життєвих планів суб'єкта;

– «свідомі» – «несвідомі» ролі – це тип ролей, що відображає усвідомленість виконання ролі [4].

Задля досягнення обраної мети, нами було проаналізовано 45 казок студентів Херсонського державного університету. На основі отриманих результатів, нам вдалося виділити категорії слів-маркерів, що відповідають кожному типу життєвої ролі.

– аксіологічно-змістові ролі пов'язані з системою цінностей особистості, тому у лексиці людини будуть використані слова, що характеризуватимуть отриманий від народження чи самостійно здобутий статус, що відповідатиме її життєвій позиції;

– послідовні ролі відображаються у лексичних конструктах, які демонструють вибудовану життєву лінію особистості чи її вміння бачити причинно-наслідкові зв'язки власних дій, вчинків та рішень;

– активні ролі, що відображають життєву стратегію людини та якість виконання нею життєвих ролей, зображаються у словах-маркерах, що визначають рух, маніпуляції, прийняття рішення та транслювання настрою особистістю;

– слова, що зображають рівень розвитку смислоутворюючих життєвих ролей, представлені у вигляді лексичних конструктів, що характеризують

отриманий результат, який може залежити або тільки від самої особи, або від оточення у вигляді схвалення, підтримки, кохання;

– слова, що характеризують усвідомленість власних почуттів, ролі та зовнішніх рис – відповідають свідомому типу життєвої ролі. Нами була виділена закономірність: дівчата при власному описі звертають увагу на зовнішні риси, натомість юнаки – на власний статус та соціальну роль.

Як приклади у таблиці 1 нами були систематизовані та представлені слова-маркери до кожного типу життєвої ролі та відповідних їм категорій.

Таблиця 1

Лексико-семантичне вираження різних типів життєвих ролей

№ з/п	Тип життєвої ролі	Категорії слів	Слова-маркери
1	Аксіологічно-змістові ролі	здобуття життєвої позиції	пошук пригод і слави; для того, щоб його виголосили героєм
		отриманий статус	він був лідером; королева фей
2	Послідовні ролі	демонстрація власної життєвої лінії	зможе проявити свої здібності; з дитинства готувалася стати королевою; любила грати у театрі
		відображення причинно-наслідкових зв'язків	підслала вихованця, для того щоб зруйнувати; про це свідчили його порізи і шрами; тому її недолюбливали
3	Активні ролі	пов'язані з рухом	прйшла; переїхала; бігла; з'явився; відправився у подорож; шукав пригод
		з маніпулятивними діями	з'їла; зламала; принесла, полагодив, зшила, допоміг, розважали, організували
		з прийняттям рішення	дізналася; вирішила; погодилася; не розгубилася; справляється
		з трансляванням інформації та настрою	сумувала; радів; закохалася; плакала; кричав
4	Смислоутворюючі ролі	результат, що залежить від особи	стати; домогтися; відвоювати; отримати славу та винагороду
		результат, що залежить від оточення	буде написано багато міфів та пісень; мешканці лісу оспівували красу та турботливість принцеси
5	Свідомі ролі	усвідомлення власних почуттів	стурбований; прикро; веселий; запальний; похмурий; слабка; беззахисна
		власного статусу та ролі	захисник; герой; воїн; рибак

		своєї зовнішності	красуня; симпатична
--	--	-------------------	---------------------

Серед усіх типів життєвої ролі, активні та свідомі ролі зустрічалися найчастіше. Найбільшу складність при виділенні склали смислоутворюючі ролі, через власну індивідуальність та пов'язаність із набором неповторних для кожної людини життєвих цінностей та сенсу життя.

У якості прикладу психологічного та психолінгвістичного аналізу казки ми представимо казку однієї з учасниць експерименту.

Дослідження психолінгвістичного потенціалу казки проводилося під час тренінгової програми «Система ставлень до життєвих ролей», спрямованої на розвиток життєвих ролей.

Загалом студенти тричі писали казки на вільну тему: на першому, четвертому та восьмому заняттях. Досліджувані могли змінювати сюжет, чи продовжувати попередню казку, єдиною умовою було – зберегти у казці п'ять персонажів, що були названі при створенні першої казки:

- персонаж, який асоціюється з собою;
- персонаж-помічник тієї ж статі, що і автор;
- негативний персонаж тієї ж статі, що і автор;
- персонаж-помічник протилежної авторові статі;
- негативний персонаж протилежної авторові статі.

Ця умова надавала нам можливість простежити зміни, які відбувалися у структурі особистості учасників під час тренінгових занять.

Аналіз казкового матеріалу здійснювався за таким алгоритмом:

1. Опис образу головного героя, його психологічних характеристик – відображає самість автора казки. За К. Юнгом, самість – це архетип єдності та цілісності, серцевина особистості навколо якої організовані та об'єднані усі інші елементи [7].
2. Стосунки з іншими героями (між самістю та анімою, анімусом автора). Згідно з аналітичною психологією [6], усі персонажі казки – це частини «Я» однієї людини (його субособистості), а казкова

розповідь – внутрішній процес. Аніма та анімус у структурі особистості мають як позитивний полюс (прояв) так і негативний, відображаючи ті характеристики людини, що дають змогу адаптуватись до суспільства чи навпаки заважають їй. Аніма та анімус формуються під впливом загальнокультурних ідей, генетичної спадкової інформації та спілкування (особливо до 5 років) зі значимими особами чоловічої та жіночої статті.

3. Слова-маркери, що відображають основну тему казки. Композиційна структура (архітектоніка) та конкретно мовне наповнення тексту слугують своєрідною рефлексією особистості: її інтересів, установок, направленості, відносин, цілей.
4. Домінуючий тип життєвої ролі, що проявляється у казці, визначений через аналіз слів-маркерів.
5. Аналіз контексту.

Перша казка учасниці Н. мала назву «Неймовірний порятунок»: *«Жили-були мишка и курочка, жили они в сказочном лесу. Дружили, гуляли, веселились. Но однажды курочке пришлось уехать в другой лес, ведь в этом совсем не осталось для нее еды. Мышка очень тосковала по своей подружке, ей было очень одиноко. Из-за этого она стала невнимательной, задумчивой. И как-то, гуляя в лесу, не заметила как попала в ловушку к злому и страшному пауку. Он связал мышку своей паутиной и уволок в свою нору. Мышка очень тосковала, ей было плохо с пауком, она скучала по лесу, по прогулкам. Но одним радостным утром, ее мучениям пришел конец. Ее освободил добрый и красивый котенок. И мышка вновь радовалась жизни, солнцу. Однако, злой паук не сдавался, он подослал мерзкую и злую змею, которая должна была снова украсть мышку. И ей это почти удалось, но в самый последний момент котенок снова спас свою мышку и прогнал злую змею прочь. И жили котенок с мышкой долго и счастливо, наслаждаясь прогулками по лесу и яркому солнышку»* (текст казки наведено дослівно).

Головна героїня казки – Мишка. Вважається, що казки про тварин обирають та складають діти до п'ятирічного віку (у нормі психічного розвитку) та особи, що перебувають у стані оральної чи едіпальної фіксації (способі саморегуляції, що пов'язана із застряганням у певному періоді психічного розвитку) [6]. При аналізі образу головної героїні казки, ми можемо побачити певну інфантильність, пасивність, не вміння приймати самостійно рішення та вирішувати власні проблеми.

Позитивна аніма авторки казки відображена у персонажі Курочки. Стосунки між головною героїнею та цим персонажем описуються, як гарні та дружні. Дії у казці починають розгортатися з відїздом Курочки, тобто встановлюються дистантні відносини між самістю та позитивною анімою особи. Персонаж позитивного анімуса – Кошеня – захисник головної героїні – самості учасниці. Тобто, ми бачимо, що авторка втратила зв'язок з власною анімою (певними фемінними якостями) та більшою мірою користується характеристиками, що відображають її анімус (маскулинні якості).

Основна тема казки – самотність, що відображена такими словами-маркерами, як: «тужила за своєю подругою», «почувала себе самотньо», «не уважна», «задумлива», «потрапила у павутиння».

Домінуючий тип ролі, що простежується у першій казці – пасивний тип життєвої ролі. Слова-маркери: «потрапила у павутиння», «її врятував», «вкрасти Мишку», «знову врятував свою Мишку». Тобто усі дії, які відбуваються з головною героїнею від неї не залежать, що ми можемо перевести і на саму авторку казки.

Друга казка студентки, написана через 10 днів, була продовженням першої: *«С тех пор Мышка и Котенок всегда были вместе. Они радовались тому, что могут быть рядом. Но Котенку периодически нужно было уезжать в другой лес. Тогда Мышка оставалась совсем одна. В эти моменты она была беззащитной и слабой. Справиться с грустью ей помогала ее верная подружка Курочка. Злые Змея и Паук не смели обижать Мышку, поскольку знали, что у нее есть сильный защитник – Котенок. Даже не смотря на то, что он не*

всегда рядом с Мышкой, они не трогали ее, ведь знали, что Котенок им отомстит. Эта история не имеет конца до тех пор, пока Мышка и Котенок будут вместе. Им очень хорошо и они счастливы!!!» (текст казки наведено дослівно).

У другій казці ми бачимо іншу картину: Курочка знаходиться поруч з Мишкою, а Кошеня повинно інколи «виїжджати в інший ліс». Тобто, дистантні стосунки встановлюються з анімусом авторки, а підтримку вона отримує від аніми. У цьому ми вбачаємо позитивні зрушення у налагодженні стосунків між самістю та анімою особи, тобто її фемінними якостями.

Тема самотності продовжує бути головною і у другій казці, але поруч із цим проявляється тема кохання, що є властивою для більш зрілих казок, тобто ми бачимо позитивні зрушення у психологічному стані учасниці. Слова-маркери: «Мишка залишалася зовсім одна», «вона беззахисна та слабка».

Пасивний тип життєвої ролі залишається домінуючим для учасниці і на четвертому занятті, що виражається у таких виразах, як: «справлятися зі смутком їй допомагала вірна подруга», «вона має сильного захисника», «вони її не чіпали». Та поруч із цим, ми бачимо, що у головної героїні з'являється усвідомлене ставлення до власного образу: «беззахисна», «слабка». Вміння означити власні якості та вчинки, є характеристикою усвідомленості, тобто типу свідомої життєвої ролі. Характерним є те, що четверте заняття було спрямоване саме на розвиток свідомих життєвих ролей.

Третя казка учасниці Н., написана на останньому тренінговому занятті була інтерпретацією першої казки: *«В некоем чудо-лесу жили три чудесных зверя: Котенок, Мышка и Курочка. Курочка была лучшей подружкой Мышки. Они чудесно проводили время. Котенок был влюблен в Мышку, а она в него. Они всегда были вместе и никогда не разлучались. В их лесу жила злая Змея, которую все очень боялись. Змее не нравилось, что Котенок и Мышка были так счастливы вместе. Однажды, она послала Паука, чтоб тот навредил Мышке и Котенку. Он залез в их дом и хотел их убить. Но Котенок вовремя заметил его и выгнал. Больше Змея решила не вмешиваться в жизнь Котенка и*

Мишки. С того времени они жили счастливо!» (текст казки наведено дослівно).

Небажання змінювати казковий сюжет демонструє низькі творчі здібності чи сфокусованість на окремій життєвій ситуації. При аналізі усіх трьох казок та поведінки учасниці на тренінгу, ми можемо стверджувати, що другий варіант більш вірний.

У другій та третій казці образ героїні не змінюється. Але у третій казці Мишці, як і іншим героям казки надається епітет «чудесні тварини», що є характерним для більш зрілого віку і тим самим більш зрілого психічного стану.

У останній казці, ми бачимо тріадні стосунки між самістю, анімою та анімусом учасниці (дружба між Мишкою, Курочкою та Кошеням). А також, з'являється тема протистояння між Кошеням та Змією, тобто між позитивним анімусом та негативною анімою учасниці. Прописування негативної аніми – демонстрація продовження розвитку цієї частини структури особистості авторки, а перемога «Кошеня» – показник можливості особи контролювати процес цього розвитку.

Тема третьої казки – дружба та кохання, що простежується у виразах: «вони чудово проводили час», «завжди були разом», «щасливі разом».

В останній казці ми бачимо більш активні дії з боку героїв казки: «Кошеня вчасно помітив». І хоча, цей вираз стосується не головної героїні (самості), а персонажа-помічника (анімус досліджуваної), ми вбачаємо у цьому позитивні зрушення у бік розвитку активного типу життєвої ролі.

Під час тренінгових занять, було з'ясовано, що учасниця перебуває у стані постійного очікування, адже її наречений – моряк, який йде у рейс на довгий проміжок часу. Ми припускаємо, що саме ця життєва ситуація впливає на домінуючий тип життєвої ролі та психологічний стан особистості загалом.

Висновки. На основі отриманих результатів, ми можемо стверджувати, що казка має значний психолінгвістичний потенціал як метод розвитку життєвих ролей. На основі аналізу лексичних конструктів, використаних

особистістю, дослідник має змогу визначити актуальний психологічний стан людини та тип домінуючої життєвої ролі.

Було з'ясовано, що у більшості людей частіше зустрічаються слова-маркери, що відповідають активним та свідомим життєвим ролям. Відповідно до характеру усвідомлення власних рис, нами була виділена закономірність, яка полягає у тому, що дівчата при власному описі звертають увагу на зовнішні риси, натомість, юнаки – на власний статус та соціальну роль.

Література:

1. Беянин В. П. Психолінгвістика / В. П. Беянин. – М. : Изд-во «Фланта» Моск. психолого-соціального інститута, 2008. – 232 с.
2. Горностаї П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности. / П. П. Горностаї – К.: Інтерпрес ЛТД, 2007. – 312 с.
3. Засекіна Л. В. Українські прислів'я та приказки у когнітивно-поведінковій терапії тривожних розладів / Л. В. Засекіна // Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали I Міжнарод. наук.-практич. інтернет-конф. (13 трав. 2014 р.). – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – С. 106–109.
4. Одінцева А. М. Типологія життєвих ролей відносно концепції життєвого шляху особистості / А. М. Одінцева // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. Вип. 2 – Херсон, 2013. – С. 20–23.
5. Ушаков Т. Н. Психолінгвістика / Т. Н. Ушаков. – М. : ПЭР СЭ, 2006. – 416 с.
6. Юнг К. Г. Психологические типы: Пер. с нем. – М.: Университетская книга, АСТ, 1966. – 718 с.
7. Юнг К. Г. Структура психики и процесс индивидуализации / РАН, Институт психологии. – М. : Наука, 1996. – 269 с.